

UNIVERSITATEA DE VEST
"VASILE GOLDIȘ"
din ARAD

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ КАФЕДРА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВознавства
ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА КРАЇН ЄВРОПИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРАВОСУДДЯ
АСОЦІАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ОСВІТНЬОГО
ТА НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. ГОЛДІША
(М. АРАД, РУМУНІЯ)

Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна

*Матеріали міжнародної науково-практичної
конференції*

26 травня 2022 р.

Ужгород • 2022

К 65 Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 26 травня 2022 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2022. – 418 с.

ISBN 978-617-8046-00-2

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на міжнародну науково-практичну конференцію «Конституційно-правові механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина в умовах війни: світовий досвід та Україна», яка відбулася на базі юридичного факультету Ужгородського національного університету 26 травня 2022 р.

ISBN 978-617-8046-00-2

© ДВНЗ «Ужгородський
національний університет, 2022

Справедливий Закон —
найвища суспільна мудрість

Щербанюк Оксана Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Юрія
Федьковича
м. Чернівці, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ)

Конституційне право на судовий захист гарантоване статтею 55 Конституції України [1] та відповідно до частини 2 статті 64 Конституції України не може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

З 24 лютого 2022 р. в Україні був запроваджений воєнний стан, що актуалізує дослідження питання реалізації конституційного права на судовий захист та особливостей здійснення судочинства в умовах даного правового режиму.

Через повномасштабну агресію російської федерації проти України правосуддя в Україні здійснюється дуже обмежено. Відповідно до ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» правосуддя на території, на якій уведено воєнний стан, здійснюється лише судам. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється[2]. У разі неможливості

здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається.

У разі загрози життю, здоров'ю та безпеці відвідувачів суду, працівників апарату суду, суддів оперативно прийматимуться рішення про тимчасове зупинення здійснення судочинства певним судом. Справи, які не є невідкладними, розглядатимуться лише за наявності письмової згоди на це всіх учасників судового провадження. Не можуть бути відкладеними судові засідання, на яких має розглядатися питання про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. З метою забезпечення безпеки учасників судових процесів і відвідувачів судів припиняється проведення особистого прийому громадян керівництвом суду й обмежується допуск у судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань. Якщо суд не припинив здійснювати судочинство, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про відкладення розгляду справ у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справ у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних. Слід зазначити, що запровадження воєнного

стану на певній території є поважною причиною для поновлення процесуальних строків.

24 лютого 2022 р. Рада суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ»: «По можливості відкладати розгляд справ (за винятком невідкладних судових розглядів) та знімати їх з розгляду, зважати на те, що велика кількість учасників судових процесів не завжди мають змогу подати заяву про відкладення розгляду справи через задіяння до функціонування критичної інфраструктури, вступ до лав Збройних сил України, територіальної оборони, добровольчих воєнних формувань та інших форм протидії збройної агресії проти України, або не можуть прибути в суд у зв'язку з небезпекою для життя. Справи, які не є невідкладними, розглядати лише за наявності письмової згоди на це усіх учасників судового провадження».

3 березня 2022 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо зміни підсудності судів» (законопроект № 7117). Законом передбачено, що у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, робота суду може бути припинена з одночасним

визначенням іншого суду, який буде здійснювати правосуддя на території суду, що припинив діяльність та який найбільш територіально наближений до суду, роботу якого припинено. На виконання зазначеного припису 8 березня 2022 р. Голова Верховного Суду видав розпорядження, згідно з яким було змінено підсудність справ, що розглядались в Харківському та в Чернігівському регіонах. Так, справи, які розглядалися судами в Харківській області будуть передані Полтавським судам. справи, що розглядалися в Чернігові - розподіляються між судами Черкаської та Київської області.

За підрахунками Голови Верховного Суду, близько 20 відсотків усіх судів в Україні не здійснюють судочинства. Це суди, які знаходяться безпосередньо у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях.

Відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3] - у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально

наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. У разі неможливості здійснення Вищою радою правосуддя такого повноваження, воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі усіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється.

Станом на 25 березня Верховний Суд переніс 122 суди із десяти областей України: 47 судів на окупованій території, 75 – в зоні бойових дій. Тож, наприклад, справи господарського суду Миколаївської області розглядає господарський суд Одеської області, а Херсонський апеляційний суд знаходиться у Дніпрі.

13 березня 2022 року Верховним Судом було оприлюднено рекомендації судам першої та апеляційної інстанцій на випадок захоплення населеного пункту, та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення. Серед таких рекомендацій – за наявності відповідної можливості вивезення судових справ, насамперед тих, що перебувають у провадженні суддів, або хоча б найбільш важливих (резонансних) справ: матеріалів кримінальних проваджень, у яких особа тримається під вартою; проваджень щодо неповнолітніх; проваджень щодо особливо тяжких злочинів; інших справ, розгляд яких може мати істотне значення для прав учасників процесу. Якщо такої можливості немає – потрібно забезпечити зберігання таких справ у сейфах в приміщенні суду.

Окрім цього, в умовах воєнного часу судам рекомендовано виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням різного роду процесуальних документів, залишенням їх без руху, встановленням різного роду строків. По можливості рекомендують продовжувати строки щонайменше до закінчення воєнного стану. Верховний Суд на сайті Судової влади України також зауважує, що запровадження воєнного стану на території України є поважною причиною для поновлення процесуальних строків. 21 квітня 2022 року відновили здійснення правосуддя Іванківський районний суд Київської області та Брусилівський, Малинський й Овруцький районні суди Житомирської області. 22 квітня 2022 року було відновлено роботу господарського суду Сумської області та господарського суду Чернігівської області.

Слід звернути увагу на те, що донедавна темі повоєнної справедливості (*jus post bellum*), не приділялася належної уваги. Перші міжнародні судові процеси щодо військових злочинів наприкінці війни відбулися після Другої світової війни в Нюрнберзі та Токію. Переважна більшість обвинувачених були солдатами та офіцерами, яких обвинуваченими у порушеннях закону *jus in bello*, таких як катування в'язнів чи напад на цивільних осіб. Але низку нацистських високопосадовців також звинуватили в порушенні *jus ad bellum*, «вчинивши злочини проти миру», наприклад, розпочавши загарбницьку війну. У 1998 році міжнародне

співтовариство прийняло Римський договір, який створив перший постійний міжнародний судовий трибунал воєнних злочинів. Він знаходиться в Гаазі та переслідує всі воєнні злочини, вчинені всіма сторонами у війнах, і здійснює правосуддя за допомогою адвокатів і суддів, обраних з країн, які не брали участі у війні щодо якої відкрито провадження. Нещодавно цей суд розглядав багато справ, що стосуються воєн у Боснії або кількох африканських країнах. Зокрема, перед судом постали колишні глави держав, а не лише звичайні солдати: серб Слободан Мілошевич (до його смерті в 2006 році) або Жан Камбада, колишній прем'єр-міністр Руанди після геноциду 1994 року.

Тому відносини судової юстиції змальовуються філософами та юристами як трикутник, що об'єднує державу, суспільство, яке включає жертв, і правопорушника. Справедливість здійснюється державою, від імені суспільства, на основі позитивних законів, що випливають із їхньої спільної волі. Страждання жертв поглинаються шкодою, заподіяною суспільству в цілому; саме соціальні норми страждають від того, що їх не поважають. Хороший закон виражається таким чином: суворе застосування норм права неупередженим та незалежним суддею гарантує об'єктивність кримінального рішення, а також збереження прав обвинуваченого.

Від початку війни в Україні 24 лютого 2022 року кількість

воєнних злочинів є вражаючою. Кілька тисяч мирних жителів були вбиті або поранені російськими військовослужбовцями, відбувались значні порушення норм міжнародного права. Це є підставою для розслідування та розгляду справ в національних судах або Міжнародним кримінальним судом.

Менш ніж через тиждень після початку російського вторгнення прокурор Міжнародного кримінального суду оголосив 2 березня 2022 року про «негайне відкриття» розслідування можливих воєнних злочинів. «Є розумні підстави вважати, що в Україні (були) вчинені злочини, віднесені до юрисдикції Суду», – пояснив Карім Хан, у прес-релізі, уточнюючи при цьому, що розслідування стосуватиметься всіх діянь, вчинених у цій країні «з 21 листопада 2013 року» - дати початку революції Майдану та відправної точки повстання на Донбасі та анексії Криму.

Це відкриття розслідування ґрунтується на статті 53 Римського статуту, установчого міжнародного договору, прийнятого в 1998 р. 123 країни наразі є «державами-учасницями». Ці внутрішні правила Міжнародного кримінального суду регулюють прерогативи Суду та правову кваліфікацію злочинів, що розслідуються в зонах конфлікту. Мова йде про злочини агресії, воєнні злочини, злочини проти людства та злочин геноциду».

Західні країни також розслідують зловживання російської армії, наприклад Німеччина, яка використовує принцип

«універсальної юрисдикції», яка дозволяє державі переслідувати винних у найтяжчих злочинах, незалежно від їхньої національності та місця, де вони були скоєні. Берлін також є піонером у цій галузі: цей самий процес призвів до довічного ув'язнення колишнього високопоставленого офіцера сирійської розвідки. Також залучено французьке правосуддя, оскільки з початку конфлікту Національна антитерористична прокуратура, компетентна у справах, коли факти стосуються французів за кордоном, почала чотири розслідування за воєнні злочини, у тому числі 16 березня – за фактом смерті Франко.

Крім того, українська влада та країни-союзники швидко розгорнули власні команди. За ініціативи Литви 25 березня 2022 року було створено спільну слідчу групу для розслідування скоєних міжнародних злочинів. Цей крок підтримав Євроюст – Агентство ЄС із судового співробітництва у кримінальних справах. Окрім цього Франція направила на місце подій в Київську область 11 квітня 2022 року групу жандармів з Інституту кримінальних досліджень Національної жандармерії, щоб допомогти встановити особи українських жертв та причини їх смерті.

Інші розслідування, незалежно від судового процесу, також проводяться в Україні такими неурядовими організаціями як Amnesty International та Human Rights Watch (HRW). Обидві організації використовують подібну методологію, коли польові

дослідники та експерти займаються дослідженням, перевіркою та перехресною перевіркою цифрових ресурсів, доступних у соціальних мережах або які їм надіслають.

Цей процес полягає в поєднанні «двох взаємодоповнюючих методів для встановлення фактів із впевненістю», підкреслює Сесіль Кудріу, президент Amnesty International у Франції: «Перший, який використовується з перших днів війни в Україні, полягає у проведенні дистанційного пошуку за допомогою спеціалістів з цифрових технологій так званих «лабораторій кризових доказів». Вони можуть з упевненістю перевірити та підтвердити автентичність фотографій і відео, які ми, можливо, отримали та зібрали – або у відкритому коді, або порівнюючи їх із супутниковими знімками – і дійсно дозволяють нам встановити факти. По-друге, наші досвідчені дослідники в галузі війни, наша команда «реагування кризи» [4].

Якщо швидке закінчення війни могло б полегшити слідчу роботу, яка призвела до порушення юрисдикцій, розслідування в режимі реального часу з їхнього боку могло б скоротити затримки процедури. За словами Ме Еммануеля Дауда, «збір доказів може зайняти час, приблизно від трьох до п'яти років. Для України він буде коротшим, зокрема час обробки всіх цих доказів може бути скорочено приблизно на один-два роки». Для порівняння дослідник міжнародного права згадує процесуальні затримки розслідування

геноциду в Руанді (у 1994 році): «Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді почав судити перших обвинувачених у геноциді через десять-п'ятнадцять років після фактів. Перші скарги у Франції були подані в 1997 році, а перші судові процеси відбулися нещодавно, два-три роки тому. Для України це піде швидше завдяки роботі з документації та збору, інвентаризації доказів».

В преамбулі Римського статуту визнається, що «злочини такої тяжкості, які загрожують миру, безпеці та добробуту світу, не повинні залишатися безкарними» і «їхнє ефективне придушення має забезпечуватися шляхом прийняття відповідних заходів на національному рівні та зміцнення міжнародного співробітництва, «щоб покласти край безкарності винних у таких злочинах і таким чином сприяти запобіганню нових злочинів», настільки, що «це обов'язок кожної держави» здійснювати свою кримінальну юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за міжнародні злочини.

А також Європейський парламент у своїй Резолюції від 7 квітня 2017 р. про «боротьбу з порушеннями прав людини в контексті воєнних злочинів та злочинів проти людства, включаючи геноцид», у пункті 52 «просить країни-члени застосовувати принцип універсальної юрисдикції за боротьбу з безкарністю та нагадує про його важливість для ефективності та належного функціонування системи міжнародного кримінального правосуддя

і для переслідування воєнних злочинів і злочинів проти людства у своїй національній юрисдикції, навіть якщо вони були вчинені в третіх країнах або громадянами третіх країн».

Однак юрисдикція Міжнародного кримінального суду, а також за прямим імпульсом Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, зазвичай може здійснюватися лише в тому випадку, якщо особа, відповідальна за злочин або територія, на якій був вчинений злочин, належить державі, яка є учасницею Римського статуту, тобто державою, яка через ратифікацію або приєднанням до міжнародного договору про створення Суду є частиною цієї загальноприйнятої системи, або державою, яка, хоча й не ратифікувала Римський статут, оголосила про визнання юрисдикції Суду щодо деяких конкретних злочинів. Лише для злочинів агресії застосовується інше та суворіше правило, оскільки Суд може здійснювати свою юрисдикцію щодо цього злочину лише тоді, коли держава, громадянином якої є винний, і держава, зазначена в Статуті, є державами-учасницями, в яких були вчинені злочини і лише для подій після 17.07.2018 р., дати набрання чинності доповненням до Статуту, прийнятою в Кампалі, яка детально визначала контури «вищого злочину проти миру» та окреслила умови для здійснення юрисдикції Суду щодо винних у злочинній поведінці, поправка, яку Італія ратифікувала 10.11.2021 р., а потім дала на зберігання відповідну ратифікаційну грамоту 26.1.2022 р.

Однак роль кримінального правосуддя в умовах війни не обмежується Міжнародним кримінальним судом, оскільки важливу роль мають відігравати національні юрисдикції. Щодо злочину агресії та тих воєнних злочинів, які з різних причин, починаючи від меж юрисдикції Суду до злочинів особливої тяжкості, не можуть бути розглядатись Міжнародним кримінальним судом, вони можуть здійснюватися безпосередньо окремими державами власної екстериторіальної юрисдикції, яку щодо міжнародних злочинів правильніше визначити як універсальну юрисдикцію, що дозволяє за певних умов судити і карати навіть іноземців, які вчиняють серйозні злочини за кордоном. Таким чином, юрисдикція може здійснюватися, навіть якщо відсутній жоден із критеріїв зв'язку зі злочином, які традиційно лежали в основі кримінальної юрисдикції держави (територія, де вчинено злочин, громадянство злочинця тощо). Таким чином, національне та міжнародне кримінальне правосуддя може і повинно відігравати вирішальну роль у мирному процесі та є реалізацією конституційного права на судовий захист.

Література:

1. Конституція України URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250 URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 05.02.2022)
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 08.05.2022)
4. Jean-Luc Mounier. Comment juder les crimes de guerre? Pierre-Ludovic Viollat. Avril 2022. URL:
<https://webdoc.france24.com/ukraine-justice-crimes-guerre/> (дата звернення: 07.05.2022)

Дерев'янюк Б.В. Про конституційну рівність людей у правах (на прикладі дії норм про розміри посадових окладів вчителів, науковців, співробітників ДБР і суддів).....	62-69
Заборовський В.В. Заходи щодо попередження конфлікту інтересів як необхідна умова надання адвокатом професійної правничої допомоги.....	70-74
Іваницький С.О. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах війни.....	75-78
Ставичний П.І. Внутрішньодержавні інституції захисту громадянських прав.....	79-85
Щербанюк О.В. Реалізація конституційного права на судовий захист в умовах воєнного стану (особливості національної та міжнародної юрисдикції).....	86-99

Напрямок 3 Модернізація законодавства України щодо забезпечення належного безпекового середовища та протидії загрозам державної безпеки

Mishyna N. It-constitutionalism In Ukraine.....	100-103
Баб'юк А.М. Митна безпека в контексті національної безпеки України.....	104-107
Греца С.М., Греца Я.В. Правовий механізм забезпечення виконання конституційного обов'язку захищати вітчизну...	108-115
Дворак А.Ю. Актуальні зміни в бюджетному законодавстві для місцевих державних адміністрацій у період воєнного стану на території України.....	116-120
Зубенко Г.В. Проблема застосування санкцій до політичних партій в Україні з метою забезпечення належного безпекового середовища.....	121-125

*Матеріали міжнародної науково-практичної
конференції
Ужгород, 26 травня 2022 рік*

**МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

**«КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ
МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В
УМОВАХ ВІЙНИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА
УКРАЇНА»**

26 травня 2022 р.